

OLIY TA'LIM TASHKILOTLARINING IJTIMOYIY TADBIRKORLIGINI IFODALOVCHI KO'RSATKICHLAR TIZIMI

Saidov Shoxruh Mirzo Odiljon o'g'li,
Qo'qon universiteti doktoranti,
shsaidov@kokanduni.uz

MAQOLA HAQIDA	ANNOTATSIYA
Qabul qilindi: 24-iyun 2025-yil Tasdiqlandi: 26-iyun 2025-yil Jurnal soni: 15 Maqola raqami: 12 DOI: https://doi.org/10.54613/ku.v15i.1192	Maqolada Oliy ta'lim tashkilotlarining ijtimoiy tadbirkorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimi tahlil etilgan bo'lib, unda OTMlarning ijtimoiy tadbirkorligini rivojlantirish omillari, institusional va iqtisodiy tizimning bir qismi sifatida OTM salohiyatining tarkibiy qismlari hamda OTMning tadbirkorlik salohiyatining xususiyatlari yuzasidan so'z yuritilgan. Adabiyotlar tahlili qismida bir necha xorijiy va mahalliy olimlarning ishlari o'rganib chiqilib, tadqiqot metodologiyasi qismida keltirilgan usullardan foydalangan holda natijalar shakllantirilgan.
KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА/ KEYWORDS	

Kirish. Tadbirkorlik faolligi darajasini oshirish uchun yutuqlarni kuzatish, kuchli va zaif tomonlarini o'z vaqtida aniqlash, o'ziga xos xususiyat va jihatlarni hisobga olish kerak. OTMlar ichki va tashqarida paydo bo'ladigan har qanday tadbirkorlik tashabbuslariga ochiqroq bo'lishi kerak. Ish beruvchilarni va "biznesdagi odamlar"ni o'zaro hamkorlikka jalb qilish innovasion ekotizimni yaratishga yordam beradi.

Zamonaviy sharoitda OTM haqli ravishda tadbirkorlik tuzilmasi sifatida qaralishi mumkin-faoliyati tadbirkorlik qonunlariga bo'ysunadigan va bozor rivojlanishining ma'lum bir vaqtida bozor talablariga javob berishning maqbul shaklini doimiy izlashni amalga oshiradigan mustaqil faoliyat ko'rsatadigan iqtisodiy birlikdir.

Oliy ta'lim tizimida biznes va oliy ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlikning ko'plab ijobiy misollarini kuzatish mumkin. Turli sub'ektlarning potentsiallarining qo'shilishi ijobiy sinergik ta'sirning namoyon bo'lishiga yordam beradi. Universitet va kichik biznesning o'zaro hamkorligi quyidagi shakllarda amalga oshirilishi mumkin: korxonalar mutaxassislarining ma'ruza va amaliy mashg'ulotlari talabalarda zarur kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish imkonini beradi; oliy o'quv yurtlari tomonidan biznes uchun aniq mutaxassislarni tayyorlash bo'yicha maqsadli buyurtmaning bajarilishi; OTMlarda turli profildagi laboratoriyalarning paydo bo'lishi; innovasion markazlarni tashkil etish; homiylik va boshqalar.¹

Bunday o'zaro hamkorlikning asosiy maqsadi zarur shart-sharoitlarni yaratishdir hamda muhim ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etish maqsadida turli loyihalarni birgalikda amalga oshirish va original ilmiy-texnikaviy g'oyalarni ilgari surish bo'yicha talabalar, doktorantlar, tadqiqotchilar, tadbirkorlarning ilmiy-innovasion jamoalarining samarali faoliyatini tashkil etish va shakllantirish imkonini beradi. Kerakli infratuzilmaning yaratilishi ilmiy va innovasion loyihalarni amalga oshirishga kuchli turtki berishi, olimlarga o'z g'oyalarni amalga oshirish hamda ularni viloyatning turli tuzilmalarida qo'llab-quvvatlash uchun keng imkoniyatlar yaratishi, bu orqali ijtimoiy tadbirkorlik salohiyatining to'planishiga hissa qo'shishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Xorijiy universitetlarning ijtimoiy va tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishi hamda ularning o'zaro ta'sirining o'ziga xos xususiyatlariga kelsak, ushbu tizimdagi hozirgi holatning ushbu tahlili E.V. Batovrina, V.V. Egorova, A.K. Kazantseva, O.P. Molchanova, I.S. Kusova, A.Ya. Livshin, I.V. Loguntsova, A.S. Lojkin. B. Klark, L.V. Kobzev, V.V. Ponomarenko va boshqalar o'z tadqiqotlarini

olib borishgan. O'tkazilgan o'rganishlar shuni ko'rsatdiki, eng katta salohiyat va imkoniyatlarga ega bo'lgan etakchi xorijiy oliy o'quv yurtlaridan farqli o'laroq, mintaqaviy "hamkasblar" o'z oldiga qo'yan vazifalarni amalga oshirish hamda sifatli ta'lim xizmatlarini ko'rsatish uchun barcha resurslarni safarbar qilishga majbur bo'lmoqdalar, bu ko'pincha yetarli emas.

Nafaqat mamlakatimiz ta'lim tizimini, balki butun ijtimoiy-iqtisodiy sohani modernizatsiya qilish jarayonlari OTMlar faoliyatiga ta'sir ko'rsatib, texnologiya va moliyaviy resurslarni jalb etishning tegishli mexanizmini rivojlantirish zaruratini tug'dirdi. Biroq, loyiha madaniyati darajasi etarli darajada rivojlanmaganligi sababli bu jarayonlar barcha oliy o'quv yurtlarida samarali bo'lishdan yiroq, bu esa grantlar olishda jiddiy to'siq bo'lmoqda.

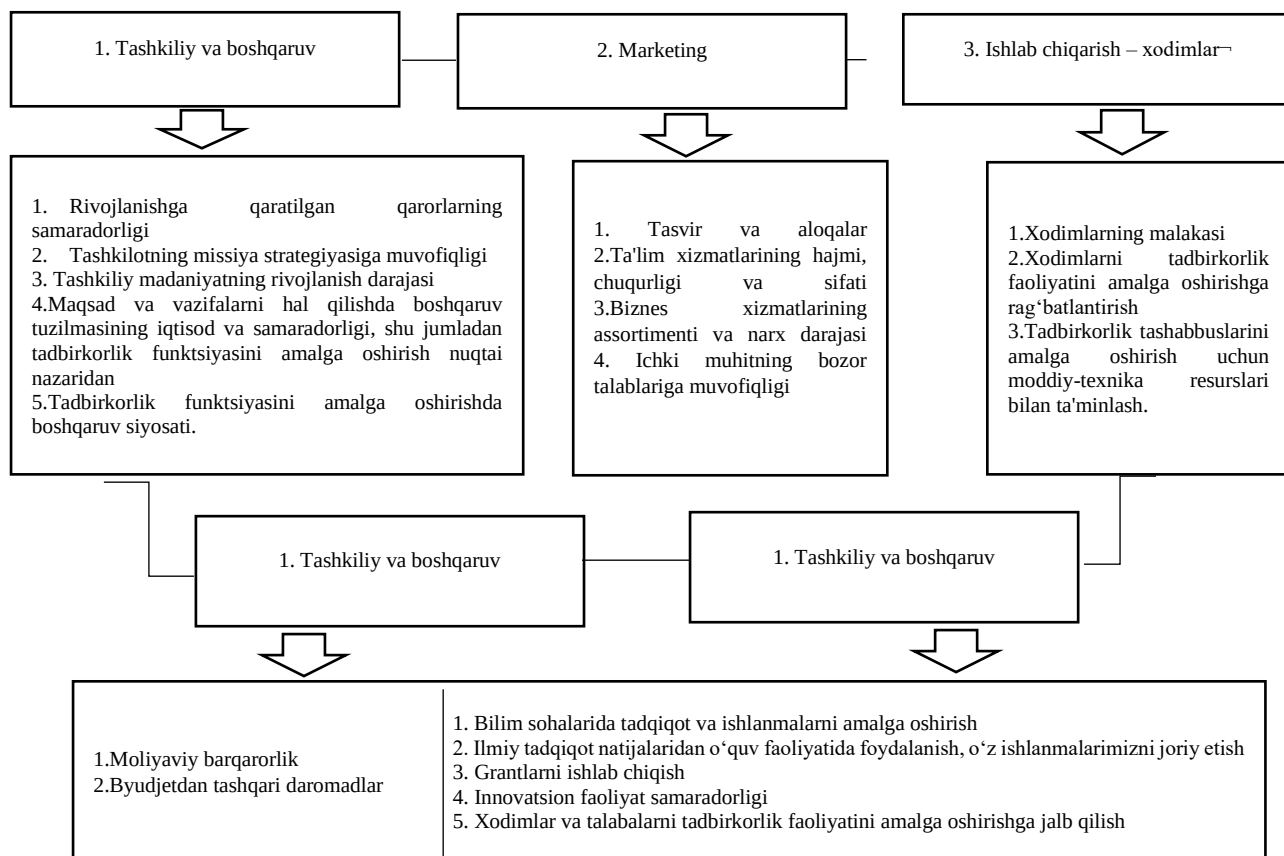
Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotni olib boorish jarayonida ko'plab xorijiy mamlakatlar olimlarining, shuningdek mahalliy izlanuvchilarning ilgari surgan fikr va g'oyalari tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida enduksiya, deduksiya, solishtirma tahlil, taqqoslash va qiyoslash usullaridan keng foydalanildi. Yuqorida keltirib o'tilgan metodlardan foydalanilgan holda, tadqiqot natijalari shakllantirildi. Umumlashtirish usuli orqali tadqiqotning xulosa qismi shakllantirildi.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqotning bir qismi sifatida biz OTMlarni rivojlanishning potentsial tashabbuskori deb hisoblaymiz, bu ularning jozibadorligining sababidir. Jamiyatimizning yangi iqtisodiy tizimida asosiy rol yangi bilimlarni ishlab chiqarishga, tadqiqot va ishlanmalarni olib borishga qodir bo'lgan, shuningdek, nafaqat olingan bilimlarni tarqatish, balki uni tijoratlashtirish yo'llarini topishga hissa qo'shadigan tashkilotlarga yuklanadi. Bunday tashkilotlar ilmiy-tadqiqot institutlari, universitetlar, laboratoriyalar, kompaniyalarning ilmiy-ishlab chiqarish bo'limlari va kichik innovasion kompaniyalardir. Shunday qilib, yangi mahsulot va xizmatlar ishlab chiqarish, iste'mol talabi shaklida o'z javobini topadi. OTMlarda ijtimoiy-tadbirkorlik jamiyatning global va mahalliy muammolarini hal qilish uchun mo'ljallangan tadbirkorlikda fan, ta'lim va raqamli texnologiyalar o'rtasidagi zarur muvozanatni ta'minlash imkonini beruvchi ko'priq vazifasida namoyon bo'ladi. Bunday OTM faoliyatining maqsadlari noosfera va jamiyatning individual ekotizimlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Tadqiqot jarayonida oliy ta'limning raqamli transformatsiyasi sharoitida OTMlarning ijtimoiy tadbirkorligini rivojlantirish omillari guruhlari taklif etildi (1-rasm).²

¹ Batovrina, E.V., Egorova, V.V., Kazantseva, A.K. (2020). *University Social Entrepreneurship: Models and Mechanisms*. Moscow: Higher School of Economics Publishing.

² Clark, B. (1998). *Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation*. Oxford: Pergamon Press.

1-rasm. OTMlarning ijtimoiy tadbirkorligini rivojlantirish omillari

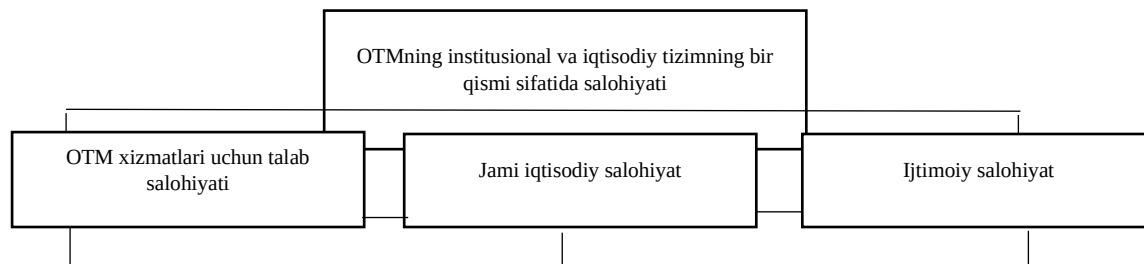
Strategik o'zgarishlar universitetlarning raqobatbardosh pozitsiyalarini mustahkamlashga, tashqi tashkilotlar bilan aloqalarni shakllantirish va mustahkamlashga qaratilgan o'z chegaralaridan tashqariga chiqadigan bo'linmalarining o'sishini ta'minlashga qaratilgan rivojlanish strategiyasini amalga oshirishni o'z ichiga oladi; tadbirkorlik faoliyatini qo'llab - quvvatlash uchun zarur ichki infratuzilmani yaratish; tadqiqot tarkibiy qismini va uning fanlararo bazasini mustahkamlash; ko'p tarmoqli moliyalashtirish manbalariga yondashuv; tadbirkorlik potentsialining asosiy yeleменти sifatida tadbirkorlik madaniyatini shakllantirish orqali universitetning pozitsiyasini mustahkamlash. Shunday qilib, universitet tadbirkorlik va innovatsion faoliyatni amalga oshirish, boshqaruv va bozor amaliyotini qo'llash orqali raqamli iqtisodiyotga keyingi kirish uchun sharoit yaratadi, bilim va texnologiyalarni samarali uzatish uchun o'zaro manfaatli aloqalarni o'rnatishga yordam beradi. Shu bilan birga, har bir oliy o'quv yurti o'z tarixi, to'plangan an'analari va atrof-muhit sharoitlariga qarab o'ziga xos rivojlanish yo'lini tanlashi bilan ajralib turishini hisobga olish zarur.

Ijtimoiy-tadbirkorlik universiteti modelini qo'llash imkoniyatlarini kengaytirish zarurligiga qaramasdan, oliy o'quv yurtlarining yangi turdagi iqtisodiyot tarmoqlar rivojlanishining asosiy, tizimli elementi sifatida kiritilishida faol emasligi kuzatilmoqda. Bozor sharoitida

faoliyat yurituvchi tashkilot sifatida OTM tadbirkorlik xulq-atvorini namoyon qilishi kerak, uning muvaffaqiyati orqali tashqi muhit bilan tarkibiy aloqasi tufayli mintaqadagi hayot sifatini yaxshilashga ma'lum hissa qo'shiladi.³

Zamonaviy sharoitda iqtisodiyotning universitetlar faoliyati bilan integratsiyalashuvi to'plangan salohiyatni ro'yobga chiqarish uchun asos bo'lib, mamlakat tadqiqot sektorining raqobatbardoshlik darajasini yanada oshirish OTMlarning bozor talablariga mos va moslashuvchan javob berishiga yordam beradi. Bozorda faoliyat ko'rsatuvchi tadbirkorlik tuzilmalari sifatida faoliyat yurituvchi universitetlar bozor qonunlariga bo'ysunadi, xo'jalik yurituvchi subekt sifatida ularning faoliyatining asosiy maqsadi yakuniy natijaga erishishga yo'naltirilgan o'z ixtiyoridagi iqtisodiy resurslarni o'zgartirishdir. Shunday qilib, har qanday universitetning maqsadlarini biznes tuzilmalarining maqsadlariga o'xshash deb hisoblash mumkin. Shu munosabat bilan universitetning tadbirkorlik salohiyatini shakllantirish (UTS) vazifalari birinchi o'ringa chiqadi.

OTMni institutsional va iqtisodiy tizimning bir qismi sifatida tavsiflashda uning salohiyatini tarkibiy qismlar majmuasi sifatida ko'rib chiqish kerak.⁴

2-rasm. Institutsional va iqtisodiy tizimning bir qismi sifatida OTM salohiyatining tarkibiy qismlari

Talab salohiyati ko'rsatiladigan ta'lim va boshqa xizmatlarga bo'lgan ushbu talabning ruxsat etilgan hajmini belgilaydi, bu

iste'molchilarning kerakli tovarlarni sotib olish uchun ma'lum miqdordagi pul mablag'larini yo'naltirish qobiliyatida ifodalanadi.

³ Klark, B. (2003). "Universitetlar tadbirkorlik tizimi sifatida". *Journal of Higher Education Innovation*, 12(3), 45-60.

⁴ Kusova, I.S., Livshin, A.Ya., Loguntsova, I.V. (2019). "Social Entrepreneurship in Higher Education: Challenges and Opportunities". *International Journal of Educational Development*, 68, 101-112.

Iqtisodiy salohiyat deganda biz universitetning mavjud resurslarning barcha turlaridan: kadrlar, moddiy-texnika bazasi, moliya va boshqalardan oqilona foydalanish asosida har xil turdagi xizmatlarni taqdim etishning umumiy qobiliyatini tushunamiz, shuning uchun uning tarkibiy elementlari yig'indisiga: asosiy kapital + aylanma kapital + inson kapitali" iqtisodiy salohiyatga tengdir. Universitetning ijtimoiy salohiyati - bu muassasaning mehnatni qo'llash ob'ekti sifatida jozibadorligining o'ziga xos xususiyatidir.

Universitetning tadbirkorlik faoliyati haqidagi tushunchamizga asosanib, biz tadbirkorlik salohiyatini xo'jalik yurituvchi sub'ektning imkoniyatlari va uning institut strategiyasiga muvofiq rivojlantirishga qaratilgan tadbirkorlik resurslarining yig'indisi sifatida ko'rib chiqamiz. Universitetning tashqi muhit bilan o'zaro ta'sirida ijobiy sinergetik ta'sir ko'rsatadi. Shunday qilib, universitetning tadbirkorlik salohiyati kompleks toifasi, tadbirkorlik tashabbuslarini amalga oshirishning ajralmas chorasidir.

1-jadval

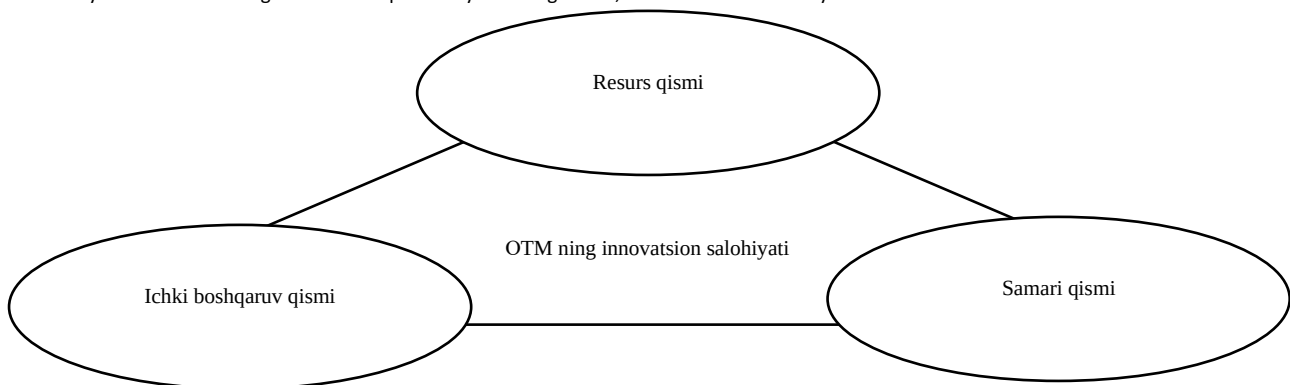
OTMning tadbirkorlik salohiyatining xususiyatlari⁵

O'ziga xos xususiyatlari	Tavsif
O'ziga xos kelib chiqishi	OTMning ishbilarmonlik muhitini yaxshilash orqali raqobatbardoshligini oshirish zarurligini anglash
Integral asos	Universitet resurslarining barcha turlari – ta'lim muassasasini atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlarida yanada samarali boshqarishni ta'minlaydigan tizimli resurs imkoniyatlari bilan belgilanadi
Ijtimoiy yo'naltirilgan xarakter	Hududni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning muhim muammolarini hal etish yo'lida mavjud tadbirkorlik resurslari va imkoniyatlarini innovasion joriy etish
Innovasion amalga oshirish mexanizmi	Ularga erishishning eng yaxshi variantlarini topish orqali faoliyatning ongli ijodiy yo'nalishini amalga oshirishga imkon beradigan innovasion echimlarni ishlab chiqish va qabul qilish
Natijaning uch komponentli samaradorligi	Tadbirkorlik faoliyatidan daromad olish orqali universitet rivojiga hissa qo'shish; innovasion tovarlar va xizmatlarni joriy etish orqali muhim ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish; OTMning tadbirkorlik tuzilmasidagi "ijodiy" jarayonlar oqimining samaradorligini oshirish

OTM ning strategik rivojlanishidan oldin ob'ektning ichki salohiyat sifatini o'zgartirish sur'atlari oshishi kerak. OTMning faol pozitsiyasi bozor talablarini aniqlash va bashorat qilishga qaratilgan tegishli siyosatni amalga oshirishda ifodalanadi, bu tashqi sub'ektlar (abituriyentlar, hamkor tashkilotlar, umuman jamiyat) va ichki iste'molchilar (talabalar va universitet xodimlari) so'rovlarini qondirish tizimini yaratishni o'z ichiga oladi. Yuqorida aytib o'tilganidek,

universitetning tashqi ta'sirlarga munosib javob bera oladigan, ya'ni universitet oldida ishlash uning barqarorligi va raqobatbardoshligini ta'minlaydi va uning mavjudligi hududida iqtisodiyotni rivojlantirishga ma'lum hissa qo'shadi.

Xorijiy mualliflarning tadqiqotlarini tahlil qilish asosida biz bir-biriga ta'sir qiluvchi uchta tarkibiy qismdan iborat tizim sifatida UTSning tizimli modelini yaratdik.

3-rasm – Universitet tadbirkorlik salohiyatining tarkibiy qismlari

UTSni shakllantirishning asosi moddiy-texnika bazasi, ilmiy-texnikaviy, kadrlar va moliyaviy-iqtisodiy elementlarni o'z ichiga olgan resurs tarkibiy qismidir. Mavjud imkoniyatlarni amalga oshirishning yakuniy natijasining aksi samara tarkibiy qism bo'lib, uning o'sishi boshqa tarkibiy qismlarning rivojlanishiga olib keladi va shu bilan OTMning umumiy salohiyatini oshirishga yordam beradi.

Boshqaruv ta'siri orqali oldingi elementlarni birlashtirgan ichki qism, asosiy jarayonlarning samaradorligini ta'minlaydi, OTMga tijorat faoliyati tamoyillari asosida qurilgan maqsadli faoliyatini amalga oshirish imkoniyatini beradi. Aytish mumkinki, UTS uning ajralmas xususiyati bo'lib, u OTMning zarur resurslar bilan mavjudligini baholash, shuningdek, universitet o'z maqsadlariga erishish uchun mavjud imkoniyatlardan qanday foydalanishini tushunishdir.⁶

UTSni hisobga olgan holda, uning keyingi o'sishi va harakatiga e'tibor berish kerak, bu esa barcha tarkibiy elementlarning muvozanatini ta'minlashni talab qiladi. Bunga uchta asosiy vazifani hal qilishga qaratilgan UTSni o'z vaqtida baholash orqali erishish mumkin: 1) UTS rivojlanishining erishilgan darajasini aniqlash, 2) UTS elementlari muvozanatining qaysi darajasida ekanligini aniqlash va mavjud tafovutlarni aniqlash, 3) umuman UTS rivojlanishining qaysi bosqichida ekanligini aniqlang. Shunday qilib, integral qiymat sifatida UTS ko'rsatkichi butun tizimning ishlashini baholashdan iborat bo'ladi.

Bunday baholashni yagona OTM darajasida o'tkazish uning samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimi chuqur tahlil qilingan bo'lib, OTMlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi rolini kuchaytirishda tadbirkorlik salohiyatini shakllantirishning asosiy jihatlari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, OTMlarning ijtimoiy tadbirkorligi nafaqat iqtisodiy samaradorlikni, balki jamiyatning global va mahalliy muammolarini innovasion usullarda hal etishga qaratilgan kompleks jarayon hisoblanadi.

Xulosa. Maqolada oliy ta'lim tashkilotlari (OTM)ning ijtimoiy tadbirkorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimi chuqur tahlil qilingan bo'lib, OTMlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi rolini kuchaytirishda tadbirkorlik salohiyatini shakllantirishning asosiy jihatlari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, OTMlarning ijtimoiy tadbirkorligi nafaqat iqtisodiy samaradorlikni, balki jamiyatning global va mahalliy muammolarini innovasion usullarda hal etishga qaratilgan kompleks jarayon hisoblanadi.

OTMlarning tadbirkorlik salohiyatini rivojlantirishda quyidagi omillar muhim ahamiyatga ega: Strategik o'zgarishlar va raqobatbardoshlikni oshirish – Tashqi hamkorlikni kuchaytirish, ko'p

⁵ Molchanova, O.P., Lojkin, A.S. (2021). "Institutional Factors of University Entrepreneurship". *European Journal of Education*, 56(2), 234-250.

⁶ Ponomarenko, V.V., Kobzev, L.V. (2017). *Digital Transformation in Education: Strategies for Universities*. Berlin: Springer.

tarmoqli moliyalashtirish, tadbirkorlik madaniyatini shakllantirish, raqamli texnologiyalar bilan integratsiya. Resurslarni samarali boshqarish – Moddiy-texnika bazasi, ilmiy-kadrlar potentsial, moliyaviy imkoniyatlardan foydalanishning innovatsion usullari. Ijtimoiy yo'naltirilganlik – Hududiy rivojlanishdagi muammolarni hal qilishga qaratilgan loyihalar, talabalar, tadqiqotchilar va biznes hamkorligidagi sinergiya. OTM salohiyatining tarkibiy qismlari (talab, iqtisodiy, ijtimoiy va tadbirkorlik salohiyati) o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash universitetlarning bozor sharoitida moslashuvchanligini belgilaydi. Tadbirkorlik salohiyatini baholash tizimi uning resurs, samaradorlik va boshqaruv komponentlarini qamrab oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Batovrina, E.V., Egorova, V.V., Kazantseva, A.K. (2020). *University Social Entrepreneurship: Models and Mechanisms*. Moscow: Higher School of Economics Publishing.
2. Clark, B. (1998). *Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation*. Oxford: Pergamon Press.
3. Klark, B. (2003). "Universitetlar tadbirkorlik tizimi sifatida". *Journal of Higher Education Innovation*, 12(3), 45-60.
4. Kusova, I.S., Livshin, A.Ya., Loguntsova, I.V. (2019). "Social Entrepreneurship in Higher Education: Challenges and

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy sharoitda OTMlarning ijtimoiy tadbirkorligi – bu bilim, texnologiya va biznesni uyg'unlashtiruvchi, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga turtki beruvchi muhim mexanizmdir. Universitetlarning raqobatbardoshligini oshirish va ularni yangi iqtisodiyotning asosiy tarmog'iga aylantirish uchun zarur bo'lgan yo'nalishlar: Innovatsion infratuzilmani rivojlantirish, hamkorlik tarmoqlarini kengaytirish, tadbirkorlik salohiyatini doimiy monitoring qilish va baholash, raqamli transformatsiya jarayonlarini faollashtirish.

Buning natijasida OTMlar nafaqat ta'lim markazlari, balki mintaqaning ijtimoiy, texnologik va iqtisodiy rivojlanishida faol ishtirokchi sifatida namoyon bo'lishi mumkin.

Opportunities". *International Journal of Educational Development*, 68, 101-112.

5. Molchanova, O.P., Lojkin, A.S. (2021). "Institutional Factors of University Entrepreneurship". *European Journal of Education*, 56(2), 234-250.

6. Ponomarenko, V.V., Kobzev, L.V. (2017). *Digital Transformation in Education: Strategies for Universities*. Berlin: Springer.